

بسم الله الرحمن الرحيم

مجموعه مقالات همایش ملی

ایثار و شهادت

فرصت‌ها و چالش‌ها

در حوزه‌های فرهنگ، اقتصاد و سیاست

جلد (۲)

دانشگاه مازندران - معاونت پژوهشی دانشگاه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

و سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران

با مشارکت

معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی سازمان

بنیاد شهید و امور ایثارگران استان مازندران

اسفند ۱۳۸۷

دانشگاه مازندران

بررسی شیوه‌ها و الگوهای تربیتی فرهنگ ایثار و شهادت

۲۱۳..... حکیمه السادات شریف‌زاده - حمیده یوسفی

بازتاب شهید و شهادت در شعر سیدعلی موسوی گرمارودی

۲۳۳..... مرتضی محسنی

تأملی در میزان استفاده از ظرفیت درس زبان و ادبیات فارسی (دوره‌ی متوسطه) در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

۲۴۹..... بهاره بهالگردی - محمود سعیدی رضوانی - مهدی صحافیان

✓ بررسی میزان نگرش دانشجویان به مقوله‌های ایثار و شهادت (مطالعه‌ی موردی دانشجویان

دانشگاه پیام نور استان اردبیل)

۲۵۹..... قادر بالاخانی

بررسی اندیشه مولوی دریاره‌ی شهید

۲۹۳..... حسن خلجی

آیا نهادهای آموزشی ما می‌توانند به تعمیق و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت بپردازند؟

۳۱۳..... حجت صفار حیدری

آسیب‌شناسی تربیتی فرهنگ ایثار و شهادت در عصر جهانی‌شدن و راه‌کارهای تعامل پویا با آن

۳۳۷..... سیاوش پورطهماسبی - آذر تاجرو - سعید پورطهماسبی

تبیین راه‌کارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین کودکان

۳۶۵..... مهدی محمودی - مهدی سبحانی نژاد

راه‌کارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه

۳۷۷..... مسلم باقری - محسن میری

← تحلیل محتوای برنامه‌ی درسی دوره‌ی راهنمایی و میزان توجه آن به ایثار و جهاد و شهادت

۴۱۳..... سیروس منصوری بککی - حسین چهار باطلو

کارایی الگوی شهادت در دوران معاصر با تأکید بر جنبش حزب الله لبنان

۴۲۷..... سیدمهدی طاهری

← بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه

۴۶۷..... محمد آرمند

تأملی در میزان استفاده از ظرفیت درس زبان و ادبیات فارسی (دوره‌ی متوسطه) در ترویج فرهنگ ایتار و شهادت بهاره بهالگردی*

✓ محمود سعیدی رضوانی**
مهدی صحافیان***

چکیده

مقاله‌ی حاضر با تکیه بر ظرفیت بالای هنری زبان و ادبیات فارسی در انتقال ارزش‌ها، به طرح این سؤال پرداخته است که تا چه میزان از این فرصت برای ترویج فرهنگ ایتار و شهادت استفاده شده است؟ روش پژوهش از نوع تحلیل محتوا می‌باشد و بر این اساس چهار کتاب زبان و ادبیات فارسی دوره‌ی متوسطه با محوریت چهار موضوع کلی ادبیات عاشورایی، ادبیات دفاع مقدس، ادبیات پایداری سایر کشورها و ادبیات انقلاب اسلامی مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج تحلیل موارد زیر را حکایت می‌نماید:

- ۱- کم توجهی به توازن و تعادل میان وجوه چهارگانه ادبیات پایداری در تمام پایه‌ها به گونه‌ای که در هر پایه حداقل به یکی از وجوه چهارگانه کلاسی توجهی شده است.
- ۲- بی توجهی به ادبیات دفاع مقدس به ویژه در پایه‌ی دوم (فاقد هرگونه محتوایی) و کم توجهی در پایه‌ی پیش دانشگاهی.

* دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی دانشگاه فردوسی

** استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

*** کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

- ۳- غفلت از ادبیات عاشورایی در پایه‌ی دوم.
- ۴- دیده نشدن ادبیات انقلاب اسلامی در پایه‌ی دوم.
- ۵- عدم بهره‌برداری از محتوای کتاب‌های زبان و ادبیات فارسی در معرفی شهادت دفاع مقدس (اکتفاء به اشاره مختصری درباره یک شهید(شهید آوینی) و ذکر نام شهید چمران).

مقدمه

ارزش‌ها، از ارکان مهم فرهنگ هر جامعه می‌باشد. مقوله‌ی ایثار و شهادت نیز جز ارزش‌های بنیادین جامعه‌ی اسلامی ایران است و انتقال چنین ارزش‌هایی همواره جزء سیاست‌های کلان فرهنگی کشور بوده است.

بدین ترتیب از نظام آموزشی کشور به‌عنوان بزرگترین نهادی که وظیفه انتقال فرهنگ و ارزش‌ها را بر عهده دارد، انتظار می‌رود ضمن پیروی از سیاست‌های فرهنگی کشور، پیشرو این حرکت فرهنگی نیز باشد. از آنجا که امروزه دیگر تجربیات و آموخته‌های علمی و تربیتی افراد محدود به خانواده و اطرافیان نمی‌باشد و مراکز آموزشی مختلف از کودکان گرفته تا دانشگاه‌ها نیز در این میدان تاثیر جدی داشته و نقش بسیار مهمی ایفا می‌نمایند، بنابراین چنانچه جامعه‌ای حاکمیت جو ایثار و شهادت بر فضای فرهنگی کشور را مهم می‌داند باید نظام آموزشی خود را به گونه‌ای سازماندهی کند که خروجی هزینه‌ها و تلاش‌های انجام شده در آن، جوانان خودساخته و با هویتی باشند که به خوبی فرهنگ و تاریخ خویش را شناخته و به نیکی آماده کوشش و فداکاری در راه آن بوده، تا پای جان از آن دفاع نمایند. (صحیفه نور، ۱۳۶۱: ۴۴) (ج ۱۲)

در نظام‌های آموزش و پرورش کشورهای مختلف، کتاب درسی مهم‌ترین و پرکاربردترین رسانه‌ی آموزشی است که مورد استفاده قرار می‌گیرد. این رسانه‌ی آموزشی در کشورهایی که نظام متمرکزتری دارند (و اصطلاحاً نظام‌های آموزشی متمرکز نامیده می‌شوند) نقش اساسی‌تری ایفا می‌کنند. (نوریان، ۱۳۸۶)

این کتاب‌ها از مهم‌ترین ابزار آموزشی به منظور تحقق برنامه‌ها و اهداف آموزشی هستند؛ که همه ساله در تیراژ وسیع چاپ شده و در اختیار همه دانش‌آموزان قرار می‌گیرند.

مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولین سازمان برنامه‌ریزی آموزشی درباره اهمیت کتاب‌های درسی می‌فرمایند: "کتاب‌های درسی را با هیچ کتاب دیگری نمی‌شود مقایسه کرد. هم از لحاظ تیراژ و هم از لحاظ تاثیر، حجم، کیفیت، زمان و مکان. لذا هر چه در این زمینه کار و تلاش شود جا دارد و زیاد نیست." بنابراین کتاب درسی از مهم‌ترین ابزارها جهت ترویج و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت به‌شمار می‌آید و بایستی به منظور آشناسازی دانش‌آموزان با مفاهیم حقیقی ایثار و شهادت به برنامه درسی و به خصوص کتاب درسی توجه ویژه‌ای مبذول شود.

بدیهی است که نخستین گام برای ترویج هر موضوعی، آشنا کردن مخاطب درباره آن موضوع است. به همین دلیل همان اصولی که در برنامه‌ی درسی برای انتخاب محتوی در نظر گرفته می‌شود، در این خصوص نیز مصداق پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، محتوی درسی بایستی بتواند اهداف، معنا، اجزا و مؤلفه‌های بنیادین شهادت را به خوبی آشکار سازد.

در این ارتباط باید اذعان داشت که محتوای دارای زبان هنری به خوبی می‌تواند در این باره ایفای نقش نماید. استفاده از تئاتر و نمایشنامه، فیلم، داستان‌نویسی، نقاشی، موسیقی و نظایر آن همگی روش‌های مناسبی هستند که نه تنها ذهن را به تعبیری بعد شناختی مخاطب، بلکه هم زمان جنبه عاطفی وی را نیز درگیر می‌سازند. در این صورت هم‌چنان که بسیاری از متخصصان حوزه‌ی برنامه‌ی درسی متذکر شده اند یادگیری بهتر و عمیق‌تر صورت می‌گیرد.

(پرکینز، به نقل از مهر محمدی ۱۳۸۳: ۳۱)

البته استفاده از زبان هنری رویکرد جدیدی نیست، بلکه ریشه‌ای بسیار کهن دارد. برای نمونه تعزیه‌خوانی بیانی هنری است که ریشه‌های بسیار قوی در فرهنگ ایرانی - اسلامی دارد. از سوی دیگر، معرفی مثال‌ها و مصادیق تاریخی و معاصر، نقش بسیار شگرفی در تفهیم مفهوم حقیقی شهادت و ترویج فرهنگ آن دارد. به کارگیری مثال و مصداق روشی است که قرآن به کرات از آن استفاده کرده است. نمونه بسیار بارز آن قصص قرآنی است که در آن‌ها فلسفه زندگی پیامبران که منطبق بر فرهنگ شهادت است، به خوبی تشریح شده است. (شمشیری، ۱۳۸۵) "استفاده از مثال و مصداق، شیوه‌ای است که در تعلیم و تربیت اسلامی نیز مورد توجه و تاکید قرار گرفته است". (باقری، ۱۳۷۶: ۱۵)

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که در زمینه‌ی انتقال ارزش‌ها می‌توان از ظرفیت برخی از موضوعات درسی که زبان هنری موثرتری دارند، بیش‌تر سود برد. بنابراین هم‌چنان که شمشیری (۱۳۸۵) اظهار می‌دارد، دروسی مثل دینی و قرآن، علوم اجتماعی، ادبیات، تاریخ و جغرافیا از ظرفیت بیش‌تری برای ترویج فرهنگ شهادت برخوردار می‌باشند.

البته در این میان درس ادبیات از جمله موضوعات درسی است که با توجه به ماهیت هنری آن شایسته توجه بیش‌تری در زمینه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت است.

بنا به تعریف ادبیات یکی از گونه‌های هنر است و کلمات، مصالح و موادی هستند که شاعر و نویسنده با بهره‌گیری از عواطف و تخیلات خویش آن‌ها را به کار می‌گیرد و اثری ادبی و هنری پدید می‌آورد.

عواطف انسانی چون غم و شادی، مهر و کین و... اگرچه در همگان مشترک است اما بیان آن‌ها به گونه‌ای مؤثر و زیبا از عهده همه بر نمی‌آید. این شاعر و نویسنده هنرمند است که با جان بخشیدن به عناصر ذهنی و عواطف و خیالات

خویش آن‌ها را در قالبی لذت‌بخش و تاثیرگذار در اختیار خواننده قرار می‌دهد و او را با خود هم‌دل و هم‌زبان می‌سازد. (ادبیات فارسی ۷:۱)

ادبیات کلامی است زیبا و هنری که بلندترین و بهترین افکار و اندیشه‌ها را در عالی‌ترین و بهترین صورت‌ها ارائه می‌کند، از جمله نقش‌ها و کارکردهای ادبیات عبارتند از:

"بیان احساسات، هیجانات و مکنونات درونی، ابزار انتقال دانش، آگاهی و تجربه، به تصویر کشیدن و ثبت ارزش‌های انسانی اصلی چون عشق، صداقت، ایثار و... در شکل‌های جاودانه و انتقال آن به آیندگان، بیان‌کننده اندیشه‌ها و ادراک بشری و منعکس‌کننده آرزوی مقدس بشریت برای نیل به خوشبختی و سعادت، ابزار تبلیغ و اقناع، ابزار تشویق و ترغیب و..."

و البته در این میان، نقش و جایگاه شعر، برتر است. "غایت شعر، تاثیر و القامت. بسا که نیروی معنوی شعر توانسته است مردم افسرده را به هیجان در آورد و به طلب حق و افتخار برانگیزد، یا خشم و التهاب مردم خشمناکی را فرونشاند و آنان را به آرامش و آشتی وادارد." (زرین کوب، ۱۳۷۳: ۵۶ و ۵۷)

شعر با زبانی خاص با ما صحبت می‌کند که روی کرد روایتی یا نمایشی ندارد؛ زبان شعر زبانی است که برای بیان احساسات به کار می‌رود، همان‌طور که خود واژه‌ی شعر نیز به معنای بصیرت و شناخت است. شعر به عناصری مجهز است که دریافت ما را واداری می‌نماید تا بدین وسیله مفاهیم و احساسات غیر قابل بیان، قدرت انتقال یابند.

ادبیات هم می‌تواند عامل تاثیرگذار بر جنگ‌ها و ایثارگری‌ها در راه آرمان‌ها باشد و هم عنصری تاثیرپذیر.

بدین معنا که عموماً ادبیات از جریان عظیمی چون جنگ و جهاد و به تبع آن از پیامدهایش، ایثار و فداکاری تاثیر گرفته و آن تاثیرات را به شیوه‌ای هنری

منعکس کرده است و در حقیقت این جنگ‌ها و جهادها و ایثار و فداکاری‌ها به آفرینش آثار ادبی منتهی شده است، اما گاهی نیز اثری ادبی در برانگیختن ایثار و فداکاری همگانی به گونه‌ای مؤثر می‌افتد که فرجام پیکار و مبارزه را رقم می‌زند. (عسگری، ۱۳۸۶)

یکی از شاخه‌های مهم ادبیات که بیش از همه در ترویج فرهنگ جهاد و ایثار و شهادت نقش دارد و این مفاهیم را به بهترین نحوی در خود بازتاب داده است، ادبیات پایداری یا مقاومت است.

ادبیات پایداری به نوشته‌ها و سروده‌هایی اطلاق می‌شود که درون مایه آن‌ها مبارزه ملت‌ها در برابر عوامل استبداد داخلی یا تجاوز بیگانگان و مسایلی است که در پی آن رخ می‌دهد.

اصلی‌ترین مسایل حوزه ادبیات پایداری عبارتند از: دعوت به مبارزه و تحمل سختی‌ها و مشکلات آن، بیان بیدادگری‌ها و تصویر چهره بیدادگران، ستایش آزادی و آزادگان، نشان دادن افق‌های روشن پیروزی که رهاورد تلاش، وحدت همدلی و مبارزه مستمر است، ترسیم مظلومیت مردم و بزرگداشت و ستایش مردم مبارز و شهدای راه آزادی.

در ادبیات ایران، توصیف ایثارگری‌های امام حسین (ع) و هفتاد و دو تن یاران پاک باز ایشان جلوه‌ای خاص دارد. ایثار، پایداری، شجاعت و مظلومیت امام و یاران وفادارش در سرزمینی به نام کربلا و در روزی داغ به نام عاشورا و نیز تداوم نهضت عاشورا در خطبه‌های آتشین و ستم‌سوز حضرت زینب (س) و امام مجاهد (ع)، جان مایه‌ی بسیاری نوشته‌ها و سروده‌هاست. شهادت امام حسین (ع) و ماجرای عاشورا حادثه‌ای است که امروز به‌عنوان یک فرهنگ به آن نگریسته می‌شود و تأثیر شگرف آن در طول تاریخ در قالب آثار متعدد هنری، از جمله شعر بازتاب داشته است.

مقاومت شجاعانه ملت ایران در طول هشت سال دفاع مقدس، با الهام از قرآن و حماسه‌ی بزرگ عاشورا، به خلق نوشته‌ها و سروده‌های بسیاری انجامید. در این نوشته‌ها و سروده‌ها که نمایان‌گر پایداری، ایمان راسخ و اعتقادات عمیق رزمندگان و ملت بزرگ ایران هستند، عظمت نبرد حق و باطل، حماسه‌هایی که با حضور رزمندگان اسلام شکل می‌گیرند و در مجموع دوران هشت ساله دفاع مقدس برای نسل‌های بعدی و جهانیان به تصویر کشیده می‌شوند. (ادبیات فارسی ۳ و ۱)

گرچه پرداختن به موضوع ایثار و شهادت در تمام دوران ادبیات فارسی، به‌ویژه در سوگ سروده‌های شهدای کربلا وجود دارد، در هیچ دوره‌ای به اندازه دوره انقلاب اسلامی به این موضوع توجه نشد. یکی از دلایل اصلی و مهم آن، پیروزی انقلاب اسلامی بود که موجب تغییرات بنیادین در اندیشه و نگرش مردم و به‌ویژه هنرمندان و نویسندگان و شاعران شد و فرهنگ اسلام و عاشورا را به‌طور گسترده وارد عرصه هنر و ادبیات کرد، و دیگری جنگ تحمیلی هشت ساله بود که تکلیف خاصی پیش روی شاعران و نویسندگان قرار داد و آن، سرودن اشعار و یا نوشتن داستان‌هایی برای تقویت روحیه رزمندگان و توصیف ایثارگری‌ها و حماسه‌آفرینی‌های آن‌ها و نیز ستایش شهدا و تحلیل و تکریم آنان بود. این هنرمندان، آثاری ماندگار از خود به یادگار نهادند که در حقیقت آینه‌ی جهاد و مقاومت و ایثار و شهادت برای تمام نسل‌هاست. (عسگری ۱۳۸۶)

شاعران انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی به دلیل تأثیر از روحیه معنوی و نیز روبه رو شدن با واقعیت‌های ملموس رشادت و ایثار رزمندگان و شهیدان، در توصیف واقعیت از روایت‌های گزارش گونه فراتر رفته و با استفاده از میراث‌های دینی و عرفانی به زبانی نمادین دست یافته‌اند که در عین واقع‌گرایی، با

ذهنیت دینی و عرفانی آنان از یک سو و آرمان‌های دینی و عرفانی رزمندگان از سوی دیگر پیوند دارد. (قبادی حسین علی، ۱۳۸۰).

* انتقال فرهنگ ایثار و شهادت به نسل جوان

شهادت مفهوم ارزش‌مندی است که نتایج اثربخش آن همواره در جامعه جاری است. اگر فداکاری و ایثار شهدا نبود، امنیت جامعه از میان می‌رفت. بنابراین پاسداری خون شهدا و زنده نگه داشتن نام و یاد آن‌ها وظیفه‌ای انسانی و ملی است. در این میان آشناسازی نسل‌های بعد با فرهنگ شهادت و ایثار اهمیت زیادی دارد. در بررسی شیوه‌های ترویج این فرهنگ باید تمامی عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و مسایل بین‌المللی که مستقیم و غیرمستقیم بر ترویج این فرهنگ تاثیر دارند در نظر گرفته شود تا بتوان به شناخت درست این مقوله رسید. بازتاب این آشنایی و شناخت، جامعه را از تاثیرات مثبت روحیه از خودگذشتگی (دور شدن از خودخواهی) برخوردار می‌کند و امکان بهره‌مندی جامعه از ذخایر معنوی و آثار وجودی فرهنگ ایثار و شهادت میسر می‌گردد (مختاری پور و سیادت، ۱۳۸۵).

یکی از ابزارهای معرفی و انتقال فرهنگ در هر جامعه‌ای، هنر است. فیلم، تئاتر، داستان، شعر و هنرهای تجسمی، آثار هنری هستند که مؤلفه‌های فرهنگی یک جامعه را ترسیم می‌کنند. لذا بایستی هنرمندان و شاعران و نویسندگان متعهد عظمت‌ها و ظرافت‌های فرهنگ ایثار و شهادت را در قالب‌های مختلف هنری ارائه نموده، ماندگار نمایند و با تلفیق هنر و حماسه، آثار جاودانی خلق کنند همان‌گونه که حماسه بزرگ عاشورا در قالب شعر از تسلی به تسلی دیگر منتقل شد می‌توان از این قالب و ظرفیت هنری در ماندگار کردن و انتقال حماسه‌سازی‌ها، رشادت‌ها، جانفشانی‌ها و شهادت طلبی‌ها سود برد. (منزه، ۱۳۸۲).

در حال حاضر، تنها تعداد اندکی از نهادها و سازمان‌ها خود را در زمینه ترویج فرهنگ والای ایثار و شهادت مسئول می‌دانند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، نهاد رسمی تعلیم و تربیت، یعنی وزارت آموزش و پرورش است. متأسفانه وجود ضعف‌ها و نقص‌هایی در بدنه نظام آموزشی کشور و عوامل تهدیدکننده‌ای از بیرون، موجب شده تا نسل جوان و آینده‌ساز این کشور به‌صورت عمیق و اصولی با این فرهنگ مقدس ارتباط و تعامل سازنده برقرار نکرده و با دوری از آن به فرهنگ‌های مخرب روی آورد.

شناسایی و رفع عوامل آسیب‌زای درونی، یکی از مهم‌ترین وظایف کارشناسان نظام رسمی تعلیم و تربیت در عصر حاضر می‌باشد. از مهم‌ترین عواملی که موجب تضعیف و کم‌رنگ شدن فرهنگ ایثار و شهادت در حوزه‌ی آموزش و پرورش شده‌اند می‌توان به نقص در کتاب‌های درسی، ضعف محیط آموزشی (فضای فیزیکی مدارس) و بی‌توجهی کادر آموزشی اشاره نمود. (رعنائی پور، ۱۳۸۵)

اگرچه در واکاوی علل و ریشه‌های این مهم می‌توان به مؤلفه‌های فرهنگی متفاوتی اشاره نمود، نقش مؤلفه‌های برنامه‌درسی رسمی در نظام آموزش و پرورش همگانی می‌تواند برای مخاطبانی که به‌عنوان نسل دوم و سوم انقلاب محسوب می‌شوند، جایگاهی خاص داشته باشد. (مهرام و نبی‌زاده شهری ۱۳۸۶)

علی‌رغم تأکیدی که منابع دینی و رهبر فقید انقلاب اسلامی به توسعه‌ی ارزش‌های مبتنی بر ایثار و جهاد و شهادت قائل شده‌اند در تحقیقات انجام شده، وجود ضعف‌هایی در حوزه آموزش و پرورش و کتاب‌های درسی جز عوامل تضعیف‌کننده فرهنگ ایثار و شهادت به‌شمار آمده‌اند.

در این راستا عرب زوزنی و سعیدی رضوانی در مطالعه‌ای درخصوص فرهنگ شهادت در کتاب‌های درسی دوره‌ی راهنمایی تحصیلی نتیجه گرفته‌اند که در

کتاب‌های درسی اطلاعات کمی درباره شهید و شهادت و صفات شهدا ارائه شده است.

مهرام ونبی‌زاده نیز در مطالعه‌ای بر روی کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی در باب ترویج فرهنگ ایثار و شهادت همراستا با نتایج عرب زوزنی و معینی رضوانی، به کم‌رنگ بودن نسبی این مفاهیم در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی اشاره کرده‌اند و خواستار توجه بیش‌تر دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی و مؤلفان کتاب‌های درسی به این فرهنگ شده‌اند. توجهی که نه تنها در قالب برنامه درسی صریح؛ بلکه در قالب برنامه درسی پنهان و با روی‌کرد تکوین فنی، مهره‌چینی مؤلفه‌های مختلف برنامه و از جمله ارائه‌ی محرک‌های لازم در عمق متن درسی ضرورت می‌یابد.

آموزش و تعلیم ارزش‌ها بخشی از حجم کتاب‌های درسی را تشکیل می‌دهد. مقوله ایثار و شهادت نیز به‌عنوان یکی از ارزش‌ها از دید نویسندگان پنهان‌تعمده و در کتاب‌های مختلف درسی به آن پرداخته شده است.

بر همین اساس این مطالعه به دنبال پاسخ‌دهی به این سؤالات کلی است که:

(۱) وضعیت واژگان، مفاهیم، تصاویر و شخصیت‌های مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت - با توجه به نقش ادبیات فارسی در ترویج این فرهنگ - در کتاب ادبیات فارسی دوره دبیرستان چگونه است؟

(۲) در مقولات ادبیات عاشورایی، ادبیات دفاع مقدس، ادبیات انقلاب اسلامی و ادبیات پایداری (سایر کشورها) حجم اختصاص‌یافته در کتاب‌های ادبیات فارسی دوره دبیرستان به چه میزانی می‌باشد و هر کدام چه سهمی را در این کتب به خود اختصاص داده‌اند؟

روش مطالعه

روش مطالعه از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. که به شیوه‌ی کمیت‌نگری انجام شده است.

اگر چه هولستی (۱۳۷۳) محدود سازی تحلیل محتوا را به شیوه کمیت‌نگری و شمارش صرف دارای ضعف‌هایی می‌داند، کرلینجر (پیابانگرد، ۱۳۸۴: ۳۹) آن را به روش مطالعه و تجزیه و تحلیل نظام‌مند، عینی و کمی به منظور سنجش متغیرها تعبیر می‌کند.

توصیف جامعه‌ی پژوهشی در جدول شماره ۱ آمده است:

جدول شماره (۱): توصیف جامعه کتاب‌های مورد بررسی در فرایند تحلیل محتوا

پایه تحصیلی	نام کتاب	سال چاپ	تعداد صفحات	تعداد دروس
سال اول دبیرستان	ادبیات فارسی ۱	۸۳	۱۹۷	۲۴
سال دوم آموزش متوسطه	ادبیات فارسی ۲	۸۴	۲۰۱	۲۴
سال سوم آموزش متوسطه	ادبیات فارسی ۳ شاخه نظری - استثنای علوم انسانی	۸۵	۲۱	۲۵
دوره‌ی پیش دانشگاهی	زبان و ادبیات فارسی ۱ و ۲ دروس مشترک کلیه رشته‌ها	۸۶	۲۱۴	۳

واحد ثبت در تحلیل سطوح کلمه، شخصیت، تصاویر و مضامین (بر حسب درس و صفحه) است.

بر این اساس در واحد ثبت کلمات و مفاهیم، کلمه شهید، شهادت، جهاد، ایثار و سایر کلمات مرتبط و در واحد موضوع اظهاراتی مرتبط با فرهنگ ایثار و

شهادت در حوزه‌های ادبیات عاشورایی، دفاع مقدس، پایداری سایر کشورها و انقلاب اسلامی در هر یک از دیروس (صفحات) کتاب‌های مورد مطالعه، مدنظر قرار گرفته است. به زعم (هولستی، ۱۳۷۳: ۱۸۲) موضوع به عنوان مفیدترین واحد تحلیل قلمداد می‌شود.

در واحد شخصیت به اسامی شهداء جانبازان و ایثارگران پرداخته شده است و در واحد تصاویر، تصویرهای نمایش‌گر صحنه‌های رشادت و ایثار و شهادت مدنظر قرار گرفته شده است.

جدول شماره (۲): توصیف کمی ویژگی‌های مورد مطالعه در کتب

ادبیات فارسی به تمکیک پایه

فراوانی در کتب اول دبیرستان	فراوانی در کتاب دوم متوسطه	فراوانی در کتاب مال سوء متوسطه	فراوانی در کتاب پیش دانشگاهی
۶۶	۲۱	۳۵	۱۶
۲	-	۳	۲
۶	۳	۸	-

علاوه بر توصیف کمی ویژگی‌ها به شکل جدول بالا و بر اساس مفاهیم، شخصیت‌ها و تصاویر مطالب کتاب‌های ادبیات فارسی دوره‌ی متوسطه بر حسب ۴ مقوله دیگر مورد تحلیل قرار گرفت که عبارتند از: ادبیات عاشورایی، ادبیات دوره‌ی هشت سال دفاع مقدس، ادبیات پایداری کشور‌های دیگر (فلسطین و...) و ادبیات انقلاب اسلامی.

نتایج این تحلیل در جدول شماره (۳) آمده است.

جدول شماره (۳)

مجموع مجموعات	ادبیات فارسی ۱		ادبیات فارسی ۲		ادبیات فارسی ۳		ادبیات و ادبیات پیش دانشگاهی	
	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات	تعداد دروس در مجموعات
۱۸	۱	۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۷	۱	۸	-	-	۱	۱	۱	۱
	-	۲	۱۵	۱۵	۲	۱	۱	۱
۳۶	۱	۵	-	-	۲	۱	۱	۱
۳	۳	۲۵	۳	۱۵	۵	۲	۲	۲
۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴	۱۷۷۲۴

تعداد شخصیت‌های ذکر شده در کل کتاب‌ها و نیز تصاویر مرتبط به فرهنگ

ایثار و شهادت بر حسب

۴ مقوله ذکر شده، در جدول زیر ارائه شده است:

مقوله	فراوانی شخصیت‌های مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت	فراوانی تصاویر مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت
ادبیات عاشورایی	۸	۱
ادبیات دفاع مقدس	۲	۱
ادبیات پایداری سایر کشورها	-	۴
انقلاب اسلامی	۱	۲

با توجه به نتایج ارائه شده در جداول تحلیل محتوا موارد ذیل مطرح می‌شوند:

۱- در کتب ادبیات فارسی دوره‌ی سه ساله‌ی متوسطه و کتاب ادبیات فارسی دوره‌ی پیش دانشگاهی ۱۴ درس مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت آمده است، که از این میان کتاب ادبیات فارسی ۳ بیش‌ترین فراوانی درس با مضمون ایثار و شهادت و کتاب دوره پیش دانشگاهی کم‌ترین میزان را دارا می‌باشد.

۲- به‌طور کلی از بین ۴ مقوله‌ی تعریف شده در حوزه‌ی ادبیات ایثار و شهادت، سهم ادبیات دفاع مقدس با کم‌ترین میزان صفحات اختصاص یافته رویه‌رو است و نیز کم‌ترین تعداد دروس به آن اختصاص یافته است.

۳- در میان ۴ کتاب تحلیل شده، کتاب سال دوم دوره متوسطه با کم‌ترین میزان توازن و تعادل در رابطه با ۴ مقوله‌ی ذکر شده مواجه است، یعنی در این کتاب فقط به مقوله ادبیات پایداری سایر کشورها پرداخته شده است و از مجموع ۱۶ صفحه اختصاص یافته به ادبیات سایر کشورها نیز ده صفحه به درس "کلبه عمو تم" که در باب مبارزه با برده داری در حوزه‌ی ادب پایداری سیاهان می‌باشد پرداخته است.

- در این میان کتاب سال اول نسبتاً از تعادل خوبی برخوردار است.
- ۴- در کتاب ادبیات دوم متوسطه حتی یک درس (یا بخشی از یک درس) به ادبیات عاشورایی، ادبیات دفاع مقدس و ادبیات انقلاب اسلامی نپرداخته است.
- ۵- در کتاب دوره پیش دانشگاهی حتی یک درس کامل نیز با موضوع ادبیات دفاع مقدس یا ادبیات انقلاب اسلامی وجود ندارد و تنها در قسمتی از درس ۱۴ و ۳ به این مقوله پرداخته شده است.
- ۶- در مجموع در کل کتاب‌ها از اسامی شهدای دفاع مقدس ذکری نشده است. فقط در دو جا نام‌های شهید مرتضی آوینی و شهید چمران آورده شده است. البته در حوزه‌ی ادبیات عاشورایی به نام‌هایی اشاره شده و از اسامی مبارک شهدای واقعه عاشورا (امام حسین علیه السلام، حضرت ابوالفضل عباس، حبیب بن مظاهر و نیز خاندان ایثارگران یعنی حضرت زینب (س)، حضرت سکینه، امام سجاد (ع)، ام کلثوم و...) نیز استفاده شده و مضامینی آورده شده است.
- ۷- حتی با وجود فصلی از کتاب دوره پیش دانشگاهی تحت‌عنوان حسب حال زندگی نامه، از ظرفیت این فصل برای ارائه‌ی زندگی نامه شهدا غفلت شده است.
- ۸- از کل دروس اختصاص‌شده به این ۴ مقوله، فقط دو شعر (شعر پاسخ در کتاب ۱ و شعر باغ نگاه کتاب ۳) در مقوله ادبیات دفاع مقدس آورده شده است. به عبارتی دیگر از ظرفیت شعر در این حوزه، استفاده‌ای نشده است و به اشعار شاعران دفاع مقدس چندان توجهی نشده است. البته دو ۲ بیتی با موضوع شهید و جانبازی و با استفاده از کلمات نمادین و استعاره در کتاب ادبیات فارسی پیش دانشگاهی، صفحه ۷ آورده شده است.

- در این میان کتاب سال اول نسبتاً از تعادل خوبی برخوردار است.
- ۴- در کتاب ادبیات دوم متوسطه حتی یک درس (یا بخشی از یک درس) به ادبیات عاشورایی، ادبیات دفاع مقدس و ادبیات انقلاب اسلامی پرداخته است.
- ۵- در کتاب دوره پیش دانشگاهی حتی یک درس کامل نیز با موضوع ادبیات دفاع مقدس یا ادبیات انقلاب اسلامی وجود ندارد و تنها در قسمتی از درس ۱۴ و ۳ به این مقوله پرداخته شده است.
- ۶- در مجموع در کل کتاب‌ها از اسامی شهدای دفاع مقدس ذکری نشده است. فقط در دو جا نام‌های شهید مرتضی آوینی و شهید چمران آورده شده است. البته در حوزه ادبیات عاشورایی به نام‌هایی اشاره شده و از اسامی مبارک شهدای واقعه عاشورا (امام حسین علیه السلام، حضرت ابوالفضل عباس، حبیب بن مظاهر و نیز خاندان ایثارگر آنان یعنی حضرت زینب (س)، حضرت سکینه، امام سجاد (ع)، ام کلثوم و....) نیز استفاده شده و مضامینی آورده شده است.
- ۷- حتی با وجود فصلی از کتاب دوره پیش دانشگاهی تحت‌عنوان حسب حال زندگی نامه، از ظرفیت این فصل برای ارائه زندگی نامه شهدا غفلت شده است.
- ۸- از کل دروس اختصاص شده به این ۴ مقوله، فقط دو شعر (شعر پاسخ در کتاب ۱ و شعر باغ نگاه کتاب ۳) در مقوله ادبیات دفاع مقدس آورده شده است. به عبارتی دیگر از ظرفیت شعر در این حوزه، استفاده‌ای نشده است و به اشعار شاعران دفاع مقدس چندان توجهی نشده است. البته دو ۲ بیتی با موضوع شهید و جانبازی و با استفاده از کلمات نمادین و استعاره در کتاب ادبیات فارسی پیش دانشگاهی، صفحه ۷ آورده شده است.

بحث و نتیجه‌گیری:

کشور عزیز ما ایران به دلیل موقعیت خاص منطقه‌ای و منابع عظیم طبیعی همیشه در معرض خطر و مورد طمع بیگانگان بوده است. انتظار می‌رود مسئولان فرهنگی کشور با نهادینه کردن فرهنگ ایثار و شهادت به وسیله‌ی رسانه‌ها و کتاب‌های درسی ارزش دفاع و پایداری را به نسل آینده منتقل کنند.

فرهنگ ایثار و حماسه آفرینی دفاع مقدس نیز مانند دیگر فرهنگ‌ها قابل انتقال است و کافی است تا با برقراری ارتباط صمیمانه و تأثیرپذیر میان نسل گذشته و حاضر، مفاهیم، ارزش‌ها و باورهای ارزشمند این فرهنگ به نسل‌های بعد انتقال یابد.

روشن است که ارائه‌ی محتوا غنی ادبیات دفاع مقدس به شیوه‌ی اخلاقانه و در قالب آثار مخاطب‌پسند (با توجه به ویژگی‌های روانشناختی هر گروه سنی) می‌تواند ابزاری موثر در ترویج و حفظ این فرهنگ ارزشمند در کشورمان و برای نسل‌های جوان باشد. همین فرهنگ نهادینه شده‌ی ایثار در راه خدا و باور آموزه‌های دینی موجب شد تا حماسه آفرینان هشت سال دفاع مقدس تا آخرین قطره خون از خاک این سرزمین دفاع کنند.

یافته‌های این پژوهش به مانند یافته‌های پژوهش مهرام و نبی زاده، سعیدی و عرب زوزنی حاکی از غفلت نسبی برنامه‌ریزان و مولفان کتاب‌های درسی از انتقال فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد. در این میان هم‌چنان که تقریر شد باید اذعان داشت که کارکرد درس زبان و ادبیات فارسی کارکردی بی‌بدیل است و بی‌توجهی به فرصت عظیم زبان هنری این درس به خصوص زبان اعجاز‌آمیز شعر، نوعی فرصت سوزی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد.

در این مقاله فرصتی برای بیان مصادیق موجود در حوزه‌ی ادبیات مقاومت که می‌توانند در محتوای این کتاب‌ها قرار گیرند نبود. به نظر می‌رسد ارائه‌ی

تصویری از ظرفیت‌های ادبیات داستانی و اشعار و سایر متون ادبی مربوط به ایثار و شهادت به‌خصوص در حوزه ادبیات عاشورایی و ادبیات دفاع مقدس و مقایسه آن با محتوای موجود در کتاب‌های درسی، می‌تواند خود موضوع مستقلی شمرده شود، اما به هر روی نمی‌توان از این سؤال گذشت که چگونه با توجه به حجم عظیم ادبیات داستانی و اشعار تولید شده در دو دهه اخیر راجع به شهادت دفاع مقدس فقط از دو شهید (چمران و آوینی) در این کتابها یاد شده است؟

اگر چه باید پذیرفت که حجم کتاب‌های درسی محدود است ولی آیا کتاب‌های درسی نباید به‌عنوان مدخلی رهگشا جهت آشنایی دانش‌آموزان با محتوای مرتبط و موجود در جامعه در حوزه‌ی ایثار و شهادت عمل نمایند؟ واقعاً این کتاب‌ها تا چه حد به معرفی مدخل‌گونه آثار نثر و نظم حوزه دفاع مقدس پرداخته‌اند؟ آیا بهتر نیست از کتابهای درسی برای معرفی شاعران دفاع مقدس و هدایت دانش‌آموزان به مطالعه‌ی آثار آنان استفاده کرد؟ برآستی تا چه اندازه در شناساندن شاعرانی چون سید حسن حسینی، سپهر و سایر شعرای این حوزه، از طریق کتابهای درسی موفق بوده ایم؟

منابع و مأخذ

- صحیفه‌ی نور، جلد ۱۲
- نوریان، محمد (۱۳۸۶). تحلیل محتوا کتاب‌های درسی اول دبستان در ایران، فصل‌نامه‌ی روانشناسان ایرانی، سال سوم، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۸۶
- شمشیری، بابک (۱۳۸۵). شیوه‌های پرورش فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش، مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرهنگ ایثار و شهادت، شیراز: دانشگاه شیراز، صفحه ۲۱۲
- سایت اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری www.khamenei.ir www.leader.ir
- مهر محمدی، محمود (۱۳۸۳). آموزش عمومی هنر، تهران: انتشارات مدرسه
- باقری، خسرو (۱۳۷۶). نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه
- کتاب ادبیات فارسی (۱)، سال اول دبیرستان
- زورین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۳). نقد ادبی، انتشارات امیر کبیر
- عسگری، علی (۱۳۸۶). جایگاه ادبیات در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه مازندران، صفحه ۴۱۵
- کتاب ادبیات فارسی (۳)، دوره‌ی دبیرستان
- مختاری پور، مرضیه؛ مختاری پور، حسین و سید علی سیادت. آثار پیامدهای فرهنگی ایثار و شهادت. مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرهنگ ایثار و شهادت، شیراز، دانشگاه شیراز، صفحه ۴۶
- منزله، جواد (۱۳۸۲). بررسی شیوه‌های بهینه انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل جوان، بنیاد حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- رعنائی پور، م (۱۳۸۵). جایگاه اهمیت ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی، مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرهنگ ایثار و شهادت، شیراز، دانشگاه شیراز
- مهران، بهروز؛ نبی زاده شهری، بتول. کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه شیراز

- هولستی، آ (۱۳۷۳). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی
- بیابانگرد، ا (۱۳۸۴). روش‌های تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: نشر دوران
- کتب ادبیات فارسی دوره سه ساله آموزش متوسطه و دوره‌ی پیش دانشگاهی
- راضیه، تجار (۱۳۸۷). مصاحبه با خانم راضیه تجار نویسنده‌ی حوزه‌ی ادبیات دفاع مقدس در گفتگو با حیات، برگرفته از سایت [www. hayat. ir](http://www.hayat.ir)
- سعیدی رضوانی، محمود؛ عرب زوزنی، احمد. فرهنگ شهادت در کتب درسی دوره راهنمایی، مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه شیراز ۱۳۸۵
- قبادی حسین علی، جمشیدیان همایون. نظری بر سمبولیسم اجتماعی در شعر انقلاب اسلامی، مجله‌ی دانشور، قیر ۱۳۸
- حسن کی کاووس و کافی غلام رضا، ویژگی‌های شعر عاشورایی از آغاز قرن چهارم تا پایان قرن نهم، مجله‌ی علوم انسانی الزهراء زمستان ۱۳۸۵- بهار ۱۳۸۶، ۱۶-۱۷
- احمد زاده شیده. نقش و ماهیت شعر، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، ویرنامه زبان‌های خارجی، شماره ۴۴-۴۳